

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Szarvas, Melinda

Title: Az elnevezés kötelező

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Szarvas, M. (2014). Az elnevezés kötelező. In Világunk határai (pp. 53-68). Eötvös Collegium Filozófia Műhely.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Szarvas Melinda

Az elnevezés kötelező

(A vajdasági irodalom meghatározhatóságáról)

Az első világháborút lezáró szerződések értelmében Magyarországtól elcsatolt területek kulturális meghatározása állandó és kikerülhetetlen feladata a velük foglalkozni vágyóknak. Az olyan alapvető kérdések *regisztrálása*, mint amilyen a vizsgált térség megnevezése is, szinte állandó rovatát képezi egy-egy munkának, s ez némiképp reménytelennek mutatja azt az igényt, hogy teljes, s főként időtálló leírás szülessen egy-egy kulturális régióról. Az elnevezések pontosítására ugyanakkor alig vállalkoznak, inkább csak a régóta használatban lévő fogalmak elavultságát szokás kárhóztatni. Az egy-egy régióra vonatkozó alapvető fogalmak újraértelmezése kétségtelenül időszerű feladat, s az is világos, hogy ez a munka szükségszerűen együtt jár egy új szempontrendszer kialakításával is. „Az eddig érvényes (»begyökeresedett«) fogalmak tisztázása a bírálat eszközeivel egy új kritikai fogalomtár és szótár kialakításához vezethet.”¹ Az elcsatolt területek magyar kultúrájára fókuszáló eddigi munkák sok esetben általános megállapításokra törekedtek, holott már a megnevezés is térségenként eltérő körülmények figyelembe vételével végezhető csak el. Az olyan régóta használt fogalmak esetében, mint amilyen a *határon túli*, vagy a *kisebbségi* irodalom, álproblémának és szörszálhasogatásnak tűnhet a kiemelt jelzők érvényességének vizsgálata, holott az ezekhez a térségekhez fűződő lehetséges viszonyt tekintve egyáltalán nem mellékes, milyen nézőpont rögzül már a megnevezésekben is. A név határozza és mutatja meg elsőként a névadó és az elnevezett közti viszonyt. Vagyis nemcsak a név, de az elnevezés is kötelező.

A Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *A magyar irodalom története* harmadik kötetében olvasható Jeney Éva a transzszilvanizmust középpontba állító dolgozata, melyben az Erdélyben működő irodalom megnevezéseit vizsgálva a szerző a következőt írta: „Itt van mindjárt a *határon túli irodalom* nem túl szerencsés fogalma, amely akár innen, akár onnan, eleve magában rejti a szemlélet honnanját, túl azon, hogy azt társítja: kívül valamin, valamely központhoz viszonyítva.”² A *határon túli* megnevezéssel kapcsolatban gyakoriak a kifogások, s leginkább az jelenik meg, amit Jeney is megfogalmazott: határon túli, na de melyik irodalom honnan nézve az? Magyarán, míg pl. az általam majd közelebről vizsgált vajdasági irodalmat

¹ Bányai János, *Mit viszünk magunkkal?* (Újvidék: Forum Kiadó, 2000), 17.

² Jeney Éva, *Maorik és transzilvánok: 1937: Jelszó és mítoszvita*, in *A magyar irodalom története III.*, ed. Szegedy-Maszák Mihály (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 352.

Magyarországról nevezik határon túlinak, addig a Vajdaságból nézve a magyarországi lehetne az. *Lehetne* csupán, elvégre a *határon túli* jelző még a Vajdaságban is a Magyarországtól elcsatolt területekre vonatkozik, vagyis vajdasági vizsgálódásokban nem fordul elő következetesen a magyarországi kultúrára vonatkoztatva a *határon túli* jelző. Ez a kétoldalúság tehát csak nyelvi lehetőség, amely a használat során mégsem érvényesül. Ugyanakkor a Jeney által is említett kifogásokat érdemes továbbgondolni.

Az irodalomtörténésznek abban tökéletesen igaza van, hogy ez a megnevezés „eleve magában rejt a szemlélet honnanját”, ám ez nem feltétlenül a jelző problematikusságára, sokkal inkább a megnevezés feladatának összetettségére mutat. Vagyis én magyarországi vizsgálódóként nem is nevezhetném meg másképp pl. a vajdasági irodalmat, mint határon túliként. Ugyanakkor egy vajdasági elemző természetes módon lokalizálja más szempontból saját irodalmi közegét. Végiggondolva ezt a felszínesen sokat kritizált, ám soha le nem cserélt *határon túli* megnevezést, világossá válik, hogy jó eséllyel nem is létezik olyan a vizsgált irodalom hely(zet)ére vonatkozó meghatározás, amivel egy magyarországi, és egy vajdasági kutató egyforma mértékben azonosulni tudna.

Nemcsak a térség megnevezésében tükröződik személetbeli különbség a magyarországi és a vajdasági közelítésekben, de az eltérő kulturális közegekben egy-egy művet vagy szerzőt is más szempontok alapján ítélnék meg. Egy határon túli mű vagy szerző egynyelvű, magyar recepciójának teljességéhez mindkét térség megállapításait figyelembe kell(ene) venni. A nézőpont, vagy, ahogy Jeney fogalmazott: a *szemlélet* differenciáltságának a megtartása pedig nem csak a közvetlen helyi tapasztalatokkal nem rendelkező magyarországi kutatásokat legitimálja, és azok eredményeit hitelesíti. Vagyis csak részben tudok egyetérteni Szegedy-Maszák Mihály azon megállapításával, miszerint pl. „Szilágyi István, Végel László vagy Grendel Lajos műveinek megítélésében a magyarországi irodalmár illetékessége némileg korlátozott, hiszen e művek nem csak a magyar nyelvű kultúra rendszeréhez tartoznak.”³ Szegedy-Maszák mintha ezzel kicsit fel is mentené a magyarországi irodalmárokat, s a határon túli művek megítélését a határon túli irodalmárok feladatai közé sorolná. Fekete J. Józsefet idézem annak bizonyításául, hogy az egyoldalú leírás a vajdasági, vagyis az „illetékes” kutató(k) számára sem tűnik elégségesnek: „eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak.”⁴ Szegedy-Maszák kijelentése tehát úgy lehet igaz, ha hozzátesszük, hogy Szilágyi István, Végel László vagy

³ Szegedy-Maszák Mihály, „*Minta a szőnyegen*”: *A műértelmezés esélyei* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 13.

⁴ Fekete J. József, *Teremtett világok*. (Zenta: zEtna Kiadó, 2006), 17.

Grendel Lajos műveinek megítélésében a *határon túli* irodalmár illetékessége is némileg korlátozott, hiszen e művek nem csak a határon túli területen kialakult sajátos kultúra rendszeréhez tartoznak. A szempontok, illetve *nézőpontok* alapvető különbözőségének elismerése és elfogadása megkerülhetetlen feltétele a határon túli irodalmak és a magyarországi irodalom közti viszonyok átgondolásának és árnyalásának. Ritkán említett jellemzője a *határon túli* megnevezésnek, hogy nemcsak területi vonatkozást mutat, de időbelit is. Elvégre azok a térségek, amelyeket ezzel a jelzővel szokás illetni, csak az első világháború lezárásakor lettek *határon túlivá*. (Az erdélyi magyar irodalom esetén ez még a Jeney-féle kritikánál is súlyosabb problémát jelenthet, elvégre az ottani kultúra nem az 1920-as években kezdett szerveződni, mint ahogy az pl. a Vajdaságban történt.) Hasonló okból tekinthető időre is vonatkozóknak a *kisebbségi* megnevezés, amely szintén – csak úgy, mint a *határon túli* jelző – meglehetősen problematikus. Leginkább azért, mert a vajdasági egyáltalán nem a politikai helyzete miatt nevezhető *kisebbségi* irodalomnak, márpedig az után kezdtek így nevezni, hogy a Vajdaság elszakadt Magyarországtól. Vagyis kétségtelen, hogy politikai szituáció tükröződik a jelzőben, nem pedig kulturális. A *kisebbségi* megnevezésnek a köznapi használatban főként politikai és jogi vonatkozásai vannak, éppen ezért problematikus irodalmat vagy kultúrát jellemezni vele – a szó használata során éles különbséget kell tenni a vajdasági magyarok Szerbiában valós *nemzeti kisebbségi* léte és az ottani irodalom *kisebbségisége* között, s ez a különbségtétel nagyon ritkán válik reflektálttá egy-egy vizsgálat során.

A *kisebbségi* jelzővel területi értelemben aligha jellemezhető a vajdasági *irodalom*, és nemcsak Magyarországról, de a többségi állam, Szerbia felől nézve sem. „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.”⁵ Ebből az elgondolásból az a nyelv tűnik meghatározónak, amelyen a vizsgált irodalom születik, s ennek megfelelően a magyar nyelvű vajdasági irodalom *is* a magyar irodalmon *belül* létezhet kisebbségiként, s nem amellett (vagy akár azzal szembe helyez(ke)d(ve) terület, politikai helyzet vagy létszám alapján. „Következésképpen a »kisebbségi« nem bizonyos irodalmak jelzője, hanem minden olyan irodalom forradalmi feltételeit jelöli, amely a nagynak (vagy intézményesítettnek) nevezett irodalmon belül létezik.”⁶ Magyar sajátosság, hogy egyenlőségjel került a *magyar* és a *magyarországi* jelző közé, és ez a merőben téves és egyszerűsítő megoldás még csak nem is

⁵ Gilles Deleuze and Félix Guattari, *Kafka, A kisebbségi irodalomért*, trans: Karácsonyi Judit, (Budapest: Qadmon Kiadó, 2009), 33.

⁶ Uo., 37–38.

rejtett vagy kimondatlan jelenség. Görömbei András a következő „használati utasítást” adta kötete legelején: „A magyarországit egyszerűen magyar irodalomnak nevezzük, a nemzetiségi magyar irodalmak között pedig a létezési keretüket időszerűen meghatározó államra utaló jelzővel teszünk különbséget..”⁷ Holott épp a *kisebbségi* szó kulturális használati lehetőségeinek vizsgálata során látható, hogy a magyar nyelvű vajdasági irodalom a magyarországgal van összevethető viszonyban, nem pedig a magyar irodalommal. A magyar nyelvű irodalom kategóriájában, ha úgy tetszik, egy magyarországi magyar irodalmi alkotás is lehet(ne) *kisebbségi*, a jelző imént idézett, Deleuze-Guattari szerzőpáros által megfogalmazott értelmében.” A vajdasági magyar közösség Szerbiában nemzeti kisebbség, a vajdasági irodalom kisebbségiségéről azonban nem az azt létrehozó csoport politikai helyzete miatt lehet beszélni sem Szerbiában, sem pedig Magyarországon, hanem esetleges sajátosságainak köszönhetően. Azzal, hogy a magyarországi szakirodalom a megnevezésben azonosul a szomszédos államok politikai többségi nézőpontjával, egy ugyancsak többséginek érzékeltetett magyarországi szempontból beszél az amúgy szintén magyarnak nevezett, vagyis kvázi egyenrangúnak hirdetett kultúráról, *kultúrarészről*.

Bányai János a vajdasági irodalomra vonatkoztatott *kisebbségi* jelző jelentésének történeti változására is rámutat, az egymást követő többségi államok alapvető kulturális különbségeire irányítva a figyelmet. „Az elveszejtett országgal a [...] vajdasági magyar irodalom és kultúra azt az egyensúly- és arányosságélményt is elvesztette, amit egykoron – számára is – a több egymás mellett élő kultúra rejtélyes küzdő- és konfliktustere teremtett meg, majdnem ösztönösen, hogy irodalomként és kultúraként létezessen. Amióta a vajdasági magyar irodalom és kultúra egy, a szerb »többségi« kultúra és irodalom mellett él, szó sem lehet a fent említett egyensúly- és arányosságélményről, minek folytán rendre meg is szakadtak a másik (a többségi) felé vezető intézményes útjai és kapcsolatai. A vajdasági magyar irodalom mostantól kezdve [...] lényege szerint is kisebbségi kultúra.”⁸ Köztudomású, hogy ez az irodalom több államformához tartozott, és merőben más kulturális közeget jelentett pl. Jugoszlávia, mint a mostani Szerbia. Bányai megfogalmazásából úgy tűnik, Jugoszláviában szintén nem lehetett a vajdasági *irodalomról* mint kisebbségi jelenségről beszélni. Az idézett mondatokból világosan kitűnik, hogy noha a vajdasági magyarok Jugoszláviában is nemzeti kisebbségként voltak jelen, kulturális értelemben akkor

⁷Görömbei András, *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997), 11.

⁸ Bányai János, *Kisebbségi veszteséglista*, in Bányai János, *Mit viszünk magunkkal?* (Újvidék: Forum Kiadó, 2000), 14.

nem ez határozta meg ennek az irodalomnak a státuszát, köszönhetően annak, hogy az akkori többségi állam egy sajátos kultúrát hozott létre.

Jugoszlávia többnemzetiségű volt, s neve is jelzi „arculatának” azt a központi jellegzetességét, amit a magyarországi Domokos Mátyás a következőképpen fogalmazott meg: Jugoszlávia „ideológiai prospektusaival azt zúgta a környező szomszédság [...] népeinek fülébe, hogy a létező szocializmus kiátkozott jugoszláviai külön útján sikerült megoldani a forradalmian új erkölcs emberi problémáját és a soknemzetiségű Jugoszlávia kohójában kiégetni a század rákfenéjét: a nacionalizmust.”⁹ Vagyis a Jugoszláviát alkotó nemzetek és nemzetiségek közül *látszólag* egyik sem emelkedett a többi fölé. Jugoszlávia vonatkozásában a *nemzet* szót azokra a délszláv közösségekre használták, amelyeknek Jugoszlávia volt a saját állama, nemzetiségek pedig azok a jugoszláviai nemzeti közösségek voltak, amelyek nemzete rendelkezett saját országgal, Jugoszláviában pedig nemzettörédként volt jelen. A *kisebbség* szót nem is nagyon használták annak negatív konnotációi miatt. Vagyis ebben a felfogásban Jugoszláviát nemzetek alkották, és éltek még ott ún. nemzetiségek is. Egy merőben új, nem nemzeti alapon megalkotott identitást alakítottak így ki: a jugoszlávot.¹⁰ Egy korábban nem létező identitás jellemezte Jugoszláviát, és emellett egy saját(os) kultúra is. Mára egyértelmű, hogy a sokáig emlegetett *jugoszláviai magyar irodalom* elnevezés, Jugoszlávia szétesését követően, történelmi névvé vált, ugyanakkor fontos tudatosítani azt, hogy ez a jelző két értelemben is használható: politikai és/de kulturális jelentése is van, szemben a ma ugyan aktuális, ám pusztán politikai jelentést mutató *szerbiai* jelzővel. Ebből következően a *jugoszláviai magyar irodalom* megnevezése nem lecserélhető, abban az értelemben, hogy az akkori irodalmat pusztán mert a többségi állam megnevezése (és értelemszerűen formája) megváltozott, az új államhoz igazodva, *szerbiai magyar irodalomként* lehetne a továbbiakban említeni. A *jugoszláviai* jelző nemcsak történelmi korszakot mutat, de a vajdasági irodalom esetében irodalomtörténetit is, vagyis az akkori irodalom a megelőző és a következő korokétól is eltérő sajátos irodalmi-poétikai jellemzőket mutat. Ennek az irodalomtörténeti korszaknak a kezdete nem is esik egybe a Jugoszláviához csatolás történelmi időpontjával. Véleményem szerint irodalomtörténeti korszakként a Forum Kiadó 1968-as regénypályázatától¹¹ lehetne számítani *jugoszláv* korszakot, a lezárulása viszont nagyjából egybeeshet Jugoszlávia

⁹ Domokos Mátyás, *Találtam egy könyvet*, Holmi 10 (1994): 1514.

¹⁰ Danilo Kiš magyar származású, szabadkai születésű, a magyar nyelvű irodalommal is szoros kapcsolatot fenntartó szerző vallotta magáról, hogy ő „az utolsó jugoszláv író”.

¹¹ Erre a pályázatra íródott többek között a pályázatot megnyert Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye, Domonkos Istvántól *A kitömött madár*, Tolnai Ottó *Rovarház* című műve vagy Végel Lászlónak *A szenvedélyek tanfolyama* című kötete.

szétesésével, illetve az utolsó *Új Symposion* nemzedék elkergetésével. (Figyelembe véve azt is, hogy ezek nem jelentenek hermetikus korszakhatárokat a vizsgált irodalom történetében.) A jugoszláviai és szerbiai jelzők jelentése közti különbség különösen érzékelhetővé válik, ha a legfiatalabb vajdasági írónemzedék kulturális kötődéseire irányul a figyelem.

Esetükben értelemszerűen nem lehet a jugoszláv idők többnyelvű kultúrájának máig tartó hatásáról beszélni, noha azon szerzők szövegein nőttek fel, s azon tanároktól tanultak, akiknél erősebbek a két kulturális közeg (a nyelvileg azonos magyarországi és a kulturálisan meghatározó jugoszláviai, vagyis a saját(os) vajdasági) kontúrjai. Meglátásom szerint a fiatal vajdasági szépíró-irodalmár nemzedék viszonyulásaiban érdekes változás mutatkozik az akárcsak húsz évvel ezelőtt érvényeshez képest is. A kilencvenes évek elején Sziveri János fakadt ki azon, hogy Magyarországon „a határon túliakat csupán »kuriózumként« ha emlegetik, s nem a műveik miatt, melyek el sem jutnak az olvasóhoz, nemhogy megfelelő – reális? – kritikai visszhangra találjanak.”¹² Mára azonban *látszólag* Elek Tibornak van igaza, aki szerint „a diktatúrák falának leomlása mindenféle szempontból közelebb hozta egymáshoz a határon túli és az anyaországi nemzetrészeket, aminek eredményeként a kisebbségi magyarság az elkülönülés helyett a szellemi, tudati integráció felé halad inkább, s a kulturálisan egységes magyar nemzet szerves részének kezdi tekinteni magát, ami az irodalomban is az egyetlen magyar irodalmi tudatot erősíti, szemben bármiféle sajátosságok hangsúlyozásával.”¹³ Noha a fiatal vajdasági írók és kutatók valóban *mintha* a magyarországi, s nem pedig a vajdasági kulturális közeg felé húznának, fontos észrevenni, hogy utóbbiról sem mondanak le. Míg Sziveri azt kívánta, hogy a vajdasági irodalom ne kuriózumként legyen jelen Magyarországon, addig a legfiatalabb vajdasági szépíróknál időnként mintha mégis épp ez lenne a cél.¹⁴ Kevéssé lehet felfedezni olyan kulturális kapcsolódásokat, mint amelyeket a Jugoszláviában alkotó szerzők művei között, ám Magyarországon mégis vajdasági irodalomként értelmeződnek a legújabb produktumok is, köszönhetően pl. az olyan közismert képek használatának, mint amilyen a *tenger*, amely rendre felbukkan még az elmúlt egy évben jelentkező, több esetben első kötetes szerzők műveiben is.¹⁵ Ezzel mintegy jelzik, hogy vajdasági irodalmi művet tart a kezében az olvasó.

¹² Keresztury Tibor, *Féltérpszben: Arcképek az újabb magyar irodalomból* (Budapest: JAK-Magvető, 1991), 95.

¹³ Elek Tibor, *Az önmetaforák születése és alkonya, Tiszatáj* 1 (1996): 23-24.

¹⁴ Ez a törekvés bizonyos mértékben a vajdasági kiadók kényszerű stratégiájával is magyarázható: nem elég megjelentetni egy vajdasági művet, ahhoz, hogy az Magyarországon is jelen legyen, a figyelmet fel kell hívni rá.

¹⁵ Lásd pl.: Benedek Miklós. *Nem indul hajó*. Újvidék: Forum Kiadó, 2012., Barlog Károly. *Maxim*. Újvidék-Budapest-Budapest: Forum-Prae.hu-JAK, 2012., Bencsik Orsolya. *Akcio van!*. Újvidék-Budapest-Budapest : Forum-Prae.hu-JAK, 2012.

A *tenger* korábban épp a magyarországitól különböző kulturális közeget jelentette, mára azonban puszta emblémává vált, ami kicsit észrevehetőbbé, *kuriózummá* tehet Magyarországon egy-egy új vajdasági művet. „A tenger már egy ideje a hazai magyar [vajdasági – Sz. M.] irodalom egyik [...], mostanra »agyonvert« önmegszólító metaforája.”¹⁶ Tolnai Ottó sokat idézett különbségtétele szerint „a vajdasági magyar író abban különbözik az anyaországitól, hogy van tengere”,¹⁷ s ez a kijelentés érdekes módon azután is érvényes maradt, miután a jugoszláv Vajdaság is elveszítette tengerét. Sőt Bányai meglátása szerint korábban „a tenger még nem is volt metafora, mert a valóságban is létezett, [...] egészen egyszerűen [helyszín] volt.”¹⁸ A korábbi, jugoszlávai jelentéshez képest ez az embléma mára állott vizű tengerszemmé zsugorította a vajdasági íróknak a magyarországi mellett létező másik kulturális közeget mutató tengerét. Ugyanakkor fontos változás a fiatal nemzedék számára, hogy Jugoszlávia szétesése után a magyarországi melletti másik kulturális közeg is átalakult, vagyis nemcsak a magyar nyelvű vajdasági irodalom szenved identitászavarban és keres kapaszkodót a saját nyelvével azonos, ám alapvetően más kultúrájú magyarországi irodalomban, hanem az idegen nyelvű többségi irodalom (és kultúra) is hasonló kríziseken esett, esik túl.¹⁹ Ennek a változássorozatnak a felderítése azonban már újabb vizsgálatokat kíván, de magát a változást tudatosítani már most fontos lehet.

A *jugoszláviai* jelző kulturális jelentése mutatja, hogy az elnevezés sokkal többet elmondhat az adott irodalomról akkor, ha az nem csak földrajzi helyet vagy politikai helyzetet jelöl, mint pl. a *szerbiai magyar irodalom*. Holott a mostani elnevezések közül a legáltalánosabbnak és legsemlegesebbnek tűnő és talán legtöbbet is használt változat a *vajdasági magyar irodalom* is feltehetően ekként értelmeződik, vagyis mintha a *vajdasági* jelző is földrajzi helyre utalna, a *magyar* pedig az adott irodalom nyelvére. Csakhogy ebben az értelemben, vagyis a földrajzi jelölőként értett *vajdasági* jelző üres földrajzi területre mutat, az ottani irodalmat ugyanúgy nem jellemzi, mint az államformára utaló megnevezések. Érdekes, hogy a *vajdasági* jelzőnek már a húszas években is kettévált a jelentése, noha akkor más, meglehetősen ironikus szempontból különböztettek meg „kétféle vajdasági író”. „Kétféle

¹⁶ Bányai János, *Kijárat a regényre: Lovas Ildikó, Kijárat az Adriára, Hid 1* (2006): 105. Bányai kifejezésének, az „agyonvert metaforának” a jelzője Tolnai Ottóra utal, az *Agyonvert csipke* című kötetére.

¹⁷ *Tolnai-symposion*, ed. Thomka Beáta (Budapest: Kijárat Kiadó, 2004), 56.

¹⁸ Bányai János, i. m., 106.

¹⁹ Vö.: „Ma, amikor a politikai pesszimizmus általános jellegű, a kultúra állapota sem fényes – a helyi problémák sikeresen összenőttek a vizuális médiák globális trendjeivel, így a szerbiai átlagpolgár kulturálisan dezorientálttá vált, szűk látóköre a sekélyes nacionalizmus és a globalista giccs közé szorult be. A „magas” irodalom és kultúra is csak panaszkodni tud, amiért nem talál megfelelő választ egyrészt a népszerű médiák, másrészt a politikai establishment médiauralmának a kihívásaira.” (Vladimir Gvozden, *A szerb irodalom ma – egy nézőpont*, trans. Csernik Előd, *Hid 3* (2006): 49.)

vajdasági író van. Az egyik csak azért író, mert vajdasági – a megbocsátó elnézés, kis helyi szempontok rombolják le előtte azokat a gátakat, melyek közötté és az irodalom között mindenütt másutt az eleve elrendeltetés fátumos megváltoztathatatlanságával meredeznének, a másikonál a vajdasági jelző nem irodalmi mérték, csak geográfiai meghatározás.”²⁰

Ha azonban a név értelmezése során az adott területen kialakult kulturális tényezők is jelentőséget kapnak, azzal találhatja magát szemben a vizsgálódó, hogy a Vajdaság *többs nyelvű* területet jelöl. Jugoszlávia kapcsán volt arról szó, hogy egy időben sajátos *jugoszláv kultúra* is jellemezte. Általánosságban a Vajdaság esetében ez aligha lehet így; meglátásom szerint jugoszláv irodalmi kultúráról lehet beszélni, vajdasági kultúráról nem. Ugyanakkor vajdasági kulturális közegről igen, ahol ma (is) több különböző nyelvű kultúra létezik együtt. Éppen ezért az ottani magyar nyelvű irodalom kiemelésekor a nyelvnek kell hangsúlyosabb pozícióba kerülnie ahhoz, hogy a megnevezni vágyott irodalom valóban elkülöníthetővé váljon. Ha tehát elfogadható, hogy a *vajdasági* jelző nem pusztán a meghatározni vágyott irodalom földrajzi helyére, hanem annak kulturális közegére utal, akkor véleményem szerint a megnevezésben az erre és az irodalom nyelvére mutató jelzőket érdemesebb lenne megcserélni, s *vajdasági magyar irodalom* helyett *magyar vajdasági irodalomról* beszélni. Ezzel persze feltételeződik, hogy létezik szerb, horvát, stb. nyelvű vajdasági irodalom is, ami korántsem elképzelhetetlen, hogyha az olyan életművekre gondolunk, mint a szerb Boško Krstićé, vagy Todor Manojlovićé – csak hogy korábbi időkből is szerepeljen példa. Ha a vajdasági irodalom kulturális kapcsolódások által összetartott, s nem területileg meghatározott irodalmat jelöl, az olyan szerzők bekapcsolása is problémátlanabb lesz, mint pl. a Svájcban élő, Magyarországon 2012-ben debütált Melinda Nadj Abonji: az ő művének²¹ kulturális közegét egyértelműen a Vajdaság adja, noha a könyv Svájcban született, német nyelven.

A vajdasági irodalom esetében látható, mennyire tarthatatlan pusztán földrajzi, vagy államhatárok által körülhatárolt *területekben*, s nem kulturális *közegben* gondolkodni. Egyértelműnek tűnik az is, hogy a nyelvi határ a legkritikább esetben esik egybe a kulturális határokkal. Ez a megállapítás bár nagy valószínűséggel igaz a többi elcsatolt magyar nyelvű területre is, a megnevezésben szereplő jelzők általam javasolt megfordítása korántsem biztos, hogy általánosítható. Vagyis nem állíthatom, hogy pl. Erdély esetében is lehetne *magyar erdélyi irodalomról*, vagy a Felvidéken *magyar felvidéki irodalomról* beszélni. Bár az eddigi vizsgálódások során gyakori volt az első világháború lezárása során elcsatolt területekről általánosságban, és (egyébként szintén tagadhatatlanul magyarországi szempontot mutatva) a

²⁰Dettre János, *Úgy fáj az élet...: Szenteleky Kornél új könyve, Bácsmezei Napló*, május 28, 1925, 2.

²¹ *Galambok röppennek föl*, Budapest: Magvető Kiadó, 2012.

helyi történeti és kulturális jellemzők figyelembe vétele nélkül beszélni és az eltérő kérdésekre ugyanazt a választ keresni, időszerű lenne belátni, hogy mindegyik terület csakis az ott létrejött sajátosságokat figyelembe véve vizsgálható.

Ugyanakkor egyéb következményei is vannak a *magyar vajdasági irodalom* megnevezésnek, tudniillik ezzel az hangsúlyosabban leválasztódik a magyarországi irodalomról is, elvégre egy másik kulturális közegbe sorolódik. Egyetérték Bányai János megállapításával, miszerint az irodalom nem kultúrafüggő, hanem kultúraalakító,²² eszerint az általam javasolt megnevezéssel a magyar vajdasági irodalmat is odakapcsolom, ahol az a maga sajátos kulturális közegének kialakításához hozzájárult. Így erősen kétségessé válik az is, hogy van-e bármiféle tartozása vagy behozandó lemaradása a magyar vajdasági irodalomnak a magyarországgal szemben, integrálandó-e, ha egyszer eleve csak kétféle értelmezői pozícióból érthető meg, elvégre, ahogy dolgozatom elején is jeleztem: sem a magyarországi, sem a vajdasági kritika nem rendelkezik kizárólagos kompetenciával egy hitelesnek tételezett értelmezés megadásában. Vagyis a magyarországi beolvasztó, asszimiláló kritika meglátásom szerint a legkevésbé sincs összhangban azzal, ahogy a két azonos nyelvű, ám eltérő kultúrájú irodalmi közeg működik. A sajátosságok elfedése érthetetlen módon lett célja és vágya a határon túli irodalmakkal foglalkozó magyarországi kritikának. A már többször idézett Bányai Jánossal értek egyet, aki azt mondja: „a kisebbségi író, festőt, színészt amennyiben »csak« magyar íróként, festőként, színészként tartják számon, [...] ezáltal nem »emelték be« az egyetemes magyar irodalomba, művészetbe, színészetbe, hanem kiemelték a kisebbségi kultúrából, amivel [...] kifosztották a kisebbségi kultúrát, megingatták értékrendjét, problematikussá tették önismeretét.”²³

A *magyar vajdasági irodalom* új megnevezéssel egy másik gyakran feltett kérdés is megfogalmazódik, mégpedig az, hogy létezik-e egységes magyar irodalom, egységes-e a magyar irodalom? Az egymásba foglaltság régi kérdése a határon túli irodalmaknak, az, hogy „egy nyelven belül elképzelhető-e egyáltalán több autonóm, saját értékrendű közösség.”²⁴ Véleményem szerint nem hogy elképzelhető ilyen közösségek létezése, hanem mindez, a magyar irodalom esetében is, adott állapot. A probléma ezzel a megnevezéssel ugyanaz, mint az eddig használatban levő *vajdasági magyar irodalommal*: mire utal a *magyar* jelző? Ha a vizsgált irodalom nyelvére, akkor a magyar irodalom egységét firtató kérdésre a válaszom: igen. Vagyis a magyar nyelvű irodalom a magyar nyelvű irodalom része. Banális

²² Bányai János, *Szelekció és értékelés (1)*, in Bányai János, *A védett vesztes* (Újvidék: Forum Kiadó, 2006), 40.

²³ Bányai János, *Szelekció és értékelés (2)*, in Bányai János, *A védett vesztes* (Újvidék: Forum Kiadó, 2006), 51.

²⁴ Tózsér Árpád, *Az irodalom határai*, *Tiszatáj* 3 (1999): 66.

megállapításnak tűnhet, mégis fontos végiggondolni akkor, ha a másik lehetséges jelentés is számba vétetik, tudniillik, amikor a *magyar* jelző kultúrára vonatkozik. Eszerint ugyanis a válaszom: nem. A magyar irodalom meglátásom szerint nyelvében egységes, kulturális értelmezhetőségében azonban nem.

Ha kultúrájában is egységes lenne a magyar nyelvű irodalom, a vajdasági szerzőknek nem alakult volna ki külön magyarországi s egy egészen más szempontok alapján felépülő vajdasági recepciója. Megfordítva: a vajdasági szerzők recepciójának kettéválása is azt mutatja, hogy a határon túli szerzők a magyarországi kulturális közeg mellett egy másikba is beletartoznak. A két közeg recepciójában nem csak a különböző irodalmi értékrend alapján mutatkoznak különbségek, vagyis nem csak arról lehet szó, hogy pl. míg Szenteleky Kornélnak a magyar vajdasági irodalom történetében kétségtelenül nagy szerepe van, addig a magyarországi irodalom történetében meg sem említik, amúgy teljes joggal. A mindkét közegben egyaránt számon tartott szerzők esetében is megfigyelhető a recepciók elkülönítése. Érdekes e szempontból pl. Gion Nándor helyzete, akiről 2009-ben egy magyarországi és egy vajdasági szerző is jelentetett meg monográfiát. A két monográfus, Elek Tibor és Gerold László meglepően más értékelést nyújt a szerzőről... Gion példája korántsem egyedülálló, s dolgozatomban is inkább Lovas Ildikó példáját bontanám ki, mivel az ő műveinek recepciójában nemcsak az esztétikai értékítéletet megalapozásában, de a kötetek alapvető elemzésében is élesebben különváltak azok a szempontok, melyek alapján a magyarországi, illetve a vajdasági elemzők közelítettek az adott művekhez.

Lovas Ildikó a magyarországi recepcióban elsősorban mint nőíró van számon tartva, valójában hagyománytalanul. Abban az értelemben, hogy műveit, nőirodalmi szempontból is szinte kizárólag a korábbi Lovas-regényekhez szokás hasonlítani. Ennek következtében (amellett, hogy a regények is hasonlóként vannak feltüntetve), az újabb regények recepciója lényegében el sem tér a korábbiakétól. Magyarországon markáns, speciálisan *magyar* nőirodalmi jellemzők nem nagyon állnak sem az írók, sem az elemzők rendelkezésére, így az általános, legkézenfekvőbb formai és tematikai megoldások biztosíthatják ennek az értelmezésnek a lehetőségét. Ilyen vizsgálható jellemző az író, valamint az elbeszélő neme és az ehhez való viszony, a test(iség) megjelenítésének módozatai, vagy a férfi-női kapcsolatok nőszempontú bemutatása. A sajátos magyar nőirodalmi jellemzők mellett a megfelelő kritikai fórum hiánya is nehezíti a Magyarországon nőíróknak tekintett szerzők helyzetét. Lovas legutóbbi, 2010-ben megjelent *A kis kavics* című regénye kapcsán olvasható a következő, potenciális olvasókat talán bátorítani szándékozó mondat: „Lovas Ildikó ezzel a regényével is biztosítja az irodalomkedvelőket arról, hogy méltán foglal el kiemelkedő helyet a kortárs

magyar női irodalomban.”²⁵ Az efféle értelmezések az indokoltnál jobban bezárhatják Lovas Ildikót egy olyan irodalmi kategóriába, ahova csak részben és semmiképpen sem kizárólagosan sorolható. A Vajdaságban ezzel szemben Lovas regényeit rendre a háborús irodalom művei között emlegetik, vagy, ha nőirodalomként definiálják, akkor is az erős délszláv nőirodalom olyan alakjai mellett, mint Dubravka Ugrešić, Vedrana Rudan vagy Selja Šehabović, akik szintén a (nőként megélt) háborút mutatják be műveikben. Ritkán tudatosul, hogy „Lovas Ildikó az erős délszláv nőirodalom magyar ága.”²⁶ Ennek a kulturális hálónak a hiányára utaltam akkor, mikor azt mondtam, Magyarországon hagyománytalanul, kontextus nélkül tekinthető csak nőírónak Lovas Ildikó.

Talán ennyiből is látható, hogy egészen más kulturális közegben értelmeződnek Lovas regényei a Vajdaságban, mint Magyarországon. Ugyanakkor láthatóan ez nem jelenti azt, hogy csak úgy lehet vajdasági művet értelmezni, ha az adott elemző vagy kritikus ismeri az ottani irodalmi hatásokat, kulturális tényezőket, a fontos az, hogy a vajdasági irodalmi produktumok esetében ez a kétoldalú recepció kialakuljon, s ne csak egy magyarországi, vagy csak egy vajdasági értelmezés szülessen. Elvégre bizonyos szempontból Lovas Ildikó recepciója is gazdagabb azáltal, hogy itt Magyarországon néhány értelmezője számára ezek a művek nőirodalmiak, de ez a megállapítás egészen más megvilágításba kerül, hogyha a vajdasági recepcióból, vagy az ottani kulturális kontextus figyelembevételével kiderül, hogy a Vajdaságban ez nem egyszemélyes²⁷ kategória. Ez a recepciókettőzés nemcsak kortárs írók esetében jön létre, s nem is csak olyan szerzőknél lehet ezt megfigyelni, akik elsősorban a vajdasági kulturális kontextusból ismertek, mint az eddig említett Gion Nándor vagy Lovas Ildikó. Az utóbbi időben vált ketté pl. a nagy klasszikus, Kosztolányi Dezső recepciója is, akinek láthatóan más a jelentősége a magyarországi irodalomban, leginkább a *Nyugat* kontextusában szerepeltetve és más a vajdasági irodalomban, ahol, főként mára, a harmincas években írt művei (elsősorban az ún. „Szabadka-regényei”, a *Pacsirta* és az *Aranysárkány*) jelentenek alapvető irodalmi hagyományt. Jogosnak tűnik az a nemzetközi elgondolás (melynek alapját egyébként szintén a közép-kelet-európai kulturális viszonyok adták), mely szerint egy-egy szerző, vagy mű egyszerre több irodalmi, illetve kulturális rendszer részeként is vizsgálható. „[A]z újabb elméleti megfontolások korántsem zárt (irodalom)rendszerben gondolkodnak, hanem lehetővé teszik, hogy egy szerző több együttes tagjaként is szemlélhető

²⁵ Kovács Anikó, *Kavics a gépezetben*, *Új Forrás* 2 (2012): 62.

²⁶ http://elofolyoirat.blog.hu/2006/05/11/lovas_ildiko#more1190980 (Utolsó letöltés: 2012. 03.16.)

²⁷ A fentebb említett értelmezési módok alapján nevezem egyszemélyes kategóriának azt a nőirodalmi besorolást, amelybe Lovas Ildikó kerül magyarországi értelmezésekben: műveit nem lehet magyarországi nőirodalmi kontextusba helyezve értelmezni, nem köthető más szerző(nő)khöz, művekhez.

legyen. [...] Talán efféle eljárás mód hozzájárulhat a nemzeti kisebbséghez tartozó, de nem kizárólag annak rendszerében tevékenykedő és kapcsolódásaikkal, viszonyulásaikkal több rendszerben is részt vevő alkotók az eddigieknél megnyugtatóbb értékeléséhez és értelmezéséhez.”²⁸

Az, hogy látszólag elkanyarodtam dolgozatom elsődleges témájától, a vajdasági irodalom megnevezéseinek vizsgálatától, azt mutatja, hogy egy adott irodalmi közeg megnevezése milyen mértékben kihat az ottani művek és szerzők megítélésére is. Az eddig használatban lévő nevek számba vétele mindenképp időszerű, még akkor is, ha egy átfogóbb, vagy épp specifikusabb vizsgálat érdekében eltekintenének ettől a részletkérdéstől, elvégre mindenki tudja, mire gondol, aki azt mondja *határon túli*, vagy *kisebbségi* irodalom. Holott Márai Sándornak van igaza, aki *Kassai őrvárát* című kötetében azt írja, „a fogalmakat, aprólékosan és kicsinyesen, megint egyszer tisztázni kell.”²⁹ Az olyan sokféle ideológia mentén vizsgált jelenségek esetében, mint amilyen a vajdasági irodalom, épp a fogalmak túlbeszéltsége és elhasználódása miatt kell a viszonyok újragondolását célzó munkát a lehető legelső mozzanathoz kezdeni: a névadásnál.

Bibliográfia

Bányai János. *A védett vesztes*. Újvidék: Forum Kiadó, 2006.

Bányai János. *Kijárat a regényre: Lovas Ildikó, Kijárat az Adriára*, *Híd* 1 (2006)

Bányai János. *Mit viszünk magunkkal?*. Újvidék: Forum Kiadó, 2000.

Dette János. *Úgy fáj az élet...: Szenteleky Kornél új könyve*. *Bácsmegeyi Napló*, május 28, 1925: 1.

Domokos Mátyás. *Találtam egy könyvet*. *Holmi* 10 (1994): 1515-1516.

Elek Tibor. *Az önmetaforák születése és alkonya*. *Tiszatáj* 1 (1996): 15-26.

Fekete J. József. *Teremtett világok*. Zenta: zEtna Kiadó, 2006.

Fried István. *Egy közép-európai irodalomtörténet: Lehetőségek és perspektívák*. *Kalligram* 6 (2004): 109-111.

²⁸ Fried István, *Egy közép-európai irodalomtörténet: Lehetőségek és perspektívák*, *Kalligram* 6 (2004): 109.

²⁹ Márai Sándor, *Kassai őrvárát* (Budapest: Helikon Kiadó, 2003), 122.

Gilles Deleuze and Félix Guattari. *Kafka, A kisebbségi irodalomért*. Translated by Karácsonyi Judit. Budapest: Qadmon Kiadó, 2009.

Görömbei András. *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

http://elofolyoirat.blog.hu/2006/05/11/lovas_ildiko#more1190980 (Utolsó letöltés: 2012. 03.16.)

Jeney Éva. *Maorik és transzilvánok: 1937: Jelszó és mítoszvita*. In *A magyar irodalom története III.*, edited by Szegedy-Maszák Mihály, Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

Keresztury Tibor. *Félterpeszben: Arcképek az újabb magyar irodalomból*. Budapest: JAK-Magvető, 1991.

Kovács Anikó. *Kavics a gépezetben*. *Új Forrás* 2 (2012): 58-62.

Márai Sándor. *Kassai őrjárat*. Budapest: Helikon Kiadó, 2003.

Szegedy-Maszák Mihály. „*Minta a szőnyegen*”: *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó, 1995.

Tolnai-symposion. Edited by Thomka Beáta, Budapest: Kijárat Kiadó, 2004.

Tözsér Árpád. *Az irodalom határai*. *Tiszatáj* 3 (1999): 50-68.

Vladimir Gvozden. *A szerb irodalom ma – egy nézőpont*. Translated by Csernik Előd. *Híd* 3 (2006): 49-58.